

ДУХОВНЕ І ТІЛЕСНЕ ЯК ОПОЗИЦІЯ В СТАРОКИЇВСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті аналізується українська література X-XIII століть з позиції відтворення в ній тілесності і духовності. Розглянуто проблему з урахуванням здобутків сучасної філософії та літературної медієвістики на матеріалі «Повісті минулих літ», житійних творів про Бориса і Гліба, князів Володимира Святославича, княгині Ольги, «Слова о полку Ігоревім», «Притчі о человеческой душе и теле» Кирила Туровського, творів Данила Заточника та «Повчання дітям» Володимира Мономаха. Наголошується опозиційне існування ідеалів християнської духовності та образів тілесності. Водночас враховується, що тіло одухотворене протистоїть гріховній спокусі.

The article is devoted to the analysis of Ukrainian literature of the 10-13th centuries from the point of depicting of bodily and spirituality in it. The issue is considered on the basis of modern philosophy and literary medievalistics attainments. «The Tale of Bygone Years», lives of Boris and Glib, prince Volodymyr Svyatoslavych, princess Olga, «The Saga of Igor's Folk», Kirill of Turov's parable, Daniel Zatochnyk's works and Grand Prince Volodymyr Monomakh's «Instruction to His Children» are analyzed. The oppositional existence of spiritual Christian ideals and bodily images is accented. Concurrently, it is taken into account that the inspired body withstands to the spiritual temptation.

Література часів Київської Русі (X-XIII століття) в останні два десятиліття перепрочитується з різних позицій. По-перше, йдеться про національну літературу та її витоки у широкому смислі. По-друге, релігія – вже не «опіум для народу», а частина його духовності. По-третє, внаслідок інтенсивного розвитку таких наук, як історія України, філософія, літературознавство та мовознавство, з'явилися нові можливості в текстологічних аналізах джерел, у герменевтичних студіях старокіївської літератури.

Враховуючи, що українська література X-XIII ст. розвивалася за домінуючої ролі християнської церкви і мала (особливо агіографія) аскетичні ідеали, спробуємо розглянути прояви не усупільненої частини культури – тілесності в художніх текстах цього періоду.

Орієнтиром для нас є праці філософів, зокрема Ольги Гомілко [2], Вілена Горського [3], праця відомого медієвіста архієпископа Ігоря Ісіченка [1] та дослідження Карла Юнга [11]. Ігор Ісіченко, зокрема, у розділі «Духовна боротьба» звертається до твору Кирила Туровського «Притча о человеческой душе и теле», де акцентується опозиція духовної людини і тілесності. О. Гомілко підкреслює,

що «за поширенням і майже загальноприйнятим релігійно-світоглядним стереотипом тіло сприймається як антитеза духу» [2, с. 161]. А Карл Юнг у своїй студії «Нерозкрита самість» зазначив, що «отчужденность цивилизованного человека от своей инстинктивной природы неизбежно погружает его в конфликт между сознанием и бессознательным, духом и природой, знанием и верой» [10, с. 119].

Звернімось до найвідомішої книги часів Київської Русі – «Повісті минулих літ». Одна із повістей про князівські чвари в ній передає докладну картину жорстокого нівечення молодого і здорового князя Василька. Автор зумисно, аби наголосити гріховність цієї крамоли, описує силу Василька, якого два конюхи не відразу змогли розпростерти на землі, щоб виколоти очі. Лише при допомозі ще двох чоловік і покладеної зверху на князя дошки з печі вдалося зловмисникам придушити його, аж Василькові груди затріщали. Далі ще страшніше – слуга Святополка Беренда виколов спочатку око, порізавши щоку Василькові, а потім вдарив ножем у друге око, вийнявши зіницю. Кривава розправа вжахнула самих злодіїв і вони віддали забруднену сорочку випрати попаді, яка

вже оплакувала князя, бо думала, що він помер. Цей епізод знущання і калічення людського тіла повинен був викликати у читача осуд братовбивчих міжусобних війн серед князів Київської Русі за землю і владу. Тілесні ж муки героя не були в опозиції до духовних чеснот, а служили ідеї закликати до єдності [6, с. 148-149].

Жорстока розправа князя окаянного Святополка над юними своїми братами по батькові (Володимирі) Борисом і Глібом змальовується в «Сказанні про мученицьку смерть Бориса і Гліба» в «Повісті минулих літ». Тіло Бориса «як звірі дикі» прохромили списами слуги Святополка. Постраждав і слуга Георгій, який захищав Бориса. Голову Георгію відсікли, бо не змогли зняти з його шиї гривни золотої. Опісля обезглавлене тіло не змогли ідентифікувати серед трупів.

Захопили і вбили Гліба, «як непорочне ягня в жертву Богові» окремо від брата. Та по смерті обох поклали в церкві святого Василя: «І поєдналися вони тілами, а ще більше – душами» [10, с. 49].

Ідеал миролюбивого князя культивується в старокіївській літературі XII століття, що відповідало системі суспільної моралі християнської держави. Страстотерпництво Бориса і Гліба наголошується у пам'ятці цього періоду «Слово про князів» («Похвала і муки святих мучеників Бориса і Гліба»).

Звертаючись до авторитетного слова Ігоря Ісиченка, зауважимо, що хоча житійні твори про князів-мучеників репрезентують не чернече, а князівське середовище, однак у житіях йдеться про аскетичні чесноти, хоча і з інтерпретацією лицарського епосу [1, с. 19].

«Повість минулих літ» у сюжеті про вибір віри Володимиром подає сприйняття краси людського тіла князем тоді ще не християнином, а язичником. Йдеться про розповідь болгарських послів магометанської віри. Володимирові імponує звичай обирати серед сімдесяти красивих жінок одну за жону собі: «Володимир же слухав їх, бо сам любив жінок і многоблудство і вислухав [це все] з насолодою» [5, с. 352]. Щоправда йому не сподобалися звичай обрізання, заборона їсти свинину і винопиття. А вже коли послі-русичі доповіли, що жінки скверну чинять при зляганні з чоловіками (поїдають чоловічу сперму), то князь Володимир остаточно відкинув можливість прийняття магометанства, мовивши: «Нечисте се діла» [4, с. 353]. Це якраз той випадок для душі майбутнього християнина Володимира, про який відомий авторитет у галузі аскези Іоан Лівствічник писав: «тіло охороняє душу від падіння. Воно не дає недосвідченій душі впасти в спокусу та повністю загинути» [2, с. 181-182]. А вже нормальне життя тіла Володимирового з його вибором у царині звичаїв, їжі, питва, жіночих принад служать охороною від спокус і гріха.

Християнський патріархальний підхід у цілому до жінки і до її тіла зокрема відбивається як у світській літературі, зокрема «Повісті минулих літ», так і в агіографічній прозі. Так у «Пам'яті і похвалі князеві руському Володимирі» Якова Мниха (XI століття) підкреслюється християнська

добродійність княгині Ольги, але відразу ж зауважується: «Тілом жінка була – чоловічу мудрість мала» [5, с. 371]. Наголошується, що благочинна Ольга по смерті явила свою святість, адже її тіло нетлінне, неушкоджене. Яков Мних пише про це як про диво, що «труна, де лежить блаженне й чисте тіло блаженної княгині Ольги» вже скільки літ зберігається, а тіло не руйнується [5, с. 372].

У «Проложному житті Ольги» XIV століття факт збереження нетлінних мошей княгині служать підсиленню ідеї возвелечення її онука – князя Володимира, який, хрестивши Русь, «вийняв із землі тіло баби своєї нетлінне, вклав до раки дерев'яної і поставив у церкві святої Богородиці, яку сам створив» [7, с. 390].

Отже, тут йдеться про одухотворену по смерті тілесність святої, про «очищену благодаттю плоть» [2, с. 184].

У «Слові о полку Ігоревім», наприклад, тілесність яскраво виражена через образ ніжності і турботливості Ярославни, яка малює у своїй уяві нагляд за своїм чоловіком. «Омочу бєбрян рукав в Каяле реце, утру князю кривавые его раны на жестоцем его теле» [4, с. 109], – говорить дружина Новгород-Сіверського князя Ігоря. Вона на себе переносить відчуття болю від ран свого чоловіка, згадуючи сильне, загартоване в походах його тіло. Врахуємо, що Ігор пішов у похід тільки-но взявши шлюб з Єфросинією Ярославною. І вона – молоденька дружина не могла дочекатися чоловіка, пестощі якого їй ще ввижались у самотні ночі.

Загалом давньоруські автори уславляють розум, красу душі і тіла жінки лише у зв'язку з її обов'язками як жони. Показовими у цьому плані є цитування Соломонових притч щодо осуду перелюбниць, «бо злом є жіноча принада». А трудяща жона, яка не покладає рук задля добра в домі, а через те «у силу і в красу вона убралась» [5, с. 349].

А у «Повчанні дітям» Володимира Мономаха є порада жінку любити, але не давати їй над собою влади [4, с. 53]. Ці поради характерні були і для творів християнської перекладної літератури і для оригінальної літератури старокіївських часів. Зокрема, в «Молінні Данила Заточника» (кінець XII століття) наголошується: «не муж в мужех, иже ким своя жена владеет; не жена в женах, иже от своего мужа блядеть; не работа в работах под женками повоз возити» [4, с. 121]. Отже, автори часів Київської Русі тілесні утіхи засуджували, якщо вони не вписувалися у подружні обов'язки, що відповідало біблійним заповідям. Данило Заточник зауважує, що «дівця бо погубляет красу свою бляденю, а муж свое мужество татбою» [4, с. 120]. І у «Повчанні дітям» Володимира Мономаха є настанова берегтися грішних тілесних утіх: «Лже блюдися и пьянства и блуда, в том бо душа погыбает и тело» [4, с. 53]. Наставляє він, вберігаючи молодь під час походу від пиятики і блуду, краще хай блудять з однією, а не з багатьма. А також, щоб не мали інтимних стосунків «с мужеской женою» (тобто не доводь до гріха чужо дружину) [9, с. 207].

Автор «Повісті минулих літ» засуджує інтимні стосунки давніх русичів-язичників, які умикали дівиць, живучи з ними без закону, як звірі. Осуду підлягають і звичаї кривичів мати по декілька жон. Але це погляд ченця, який прагне ствердити християнську етику в противагу язичницьким устоям і до того ж стоїть на позиціях боротьби з тілесною пожадливістю.

Загалом твори старокиївської літератури XI-XIII століть доносять до нас картини протистояння духовного і тілесного, яке стверджує буття людини

на землі як щастя відчувати добро і зло, любов і ненависть, красиве і потворне і в духовних світах, і в матеріальних втіленнях. Вагому роль в цьому відіграють біблійні заповіді й гуманне ставлення в народі до природних потреб людини в суспільстві, в її призначенні на землі продовжувати життя.

У подальшій роботі над означеною в статті проблемою доцільно буде проаналізувати генезу теми тілесності у творах XVI-XVIII ст., зокрема – в історіографічній прозі, драматургії, поезії. Особливо це стосується спадщини українських вагантів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архієпископ Ігор Ісіченко. Аскетична література Київської Русі. – Харків: Акта, 2007. – Серія «Харківська школа». – 398 с.
2. Гомілко О. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі. – К.: Наукова думка, 2001. – 340 с.
3. Горський В.С. Святі Київської Русі. – К.: Абрис, 1994. – 176 с.
4. Древняя русская литература. Хрестоматия / Сост. проф. Н.И. Прокофьев. – М.: Просвещение, 1988. – 480 с.
5. Крисаченко В.С. Україна на сторінках Святого писма та витяги з першоджерел, що засвідчують процес поширення християнства на теренах України від апостола Андрія до князя Володимира. – К.: Наукова думка, 2000. – 488 с.
6. Літопис руський. – К.: Дніпро, 1990. – 590 с.
7. Проложне житіє св. Ольги // Хроніка 2000. – Вип. 67-68. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2007. – С. 389-390.
8. Сліпущко О. Софія київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X-XIII століття). – К.: Аконт, 2002. – 400 с.
9. Сулима М.М. Грѣхи розмаїтї: єпитимійні справи XVII-XVIII ст. – К.: Фенікс, 2005. – 256 с.
10. Убивство князів Бориса і Гліба: Оповідання з національної історії. – К.: Веселка, 1992. – 88 с.
11. Юнг К.Г. Нераскрытая самость // Юнг Карл. Избранное. – Минск: Попурри, 1998. – С. 65-139.